

KERTÉSZ BOTOND

Anyakönyvi kutatás a Magyarországi Evangélikus Egyházban*

Az anyakönyvek bizonyulnak a legfontosabb összekötő kapocsnak a tegnapi és a ma gyülekezete között. Ezt, a talán patetikusnak tűnő megállapítást az evangélikus egyházi anyakönyvek története, sorsa és mai helyzete támasztja alá. Az alábbiakban röviden összefoglalom az evangélikus anyakönyvek keletkezésének körülményeit, a kutathatóság és kutatás kérdéseit, valamint bemutatok azokat a forrástípusokat, amelyek a klasszikus anyakönyvek mellett leginkább használhatók a genealógiai kutatásban.

I. Gyülekezeti anyakönyvek

a) Keletkezésük, szabályozásuk

A hagyományos anyakönyveket túlnyomó többségében ma is a keletkezési helyükön vagy az azok közvetlen környezetében lévő gyülekezetekben őrzik. Anyakönyvi másodpéldányok nem készültek, ezért az Evangélikus Országos Levéltárban (EOL) nem találunk klasszikus anyakönyvi adatokat. A vidéken lévő, nyilvános magánlevéltárként működő nagyobb gyülekezeti levéltárak¹ is csak saját, illetve a mára filiáikká váló egykori anyaggyülekezetek anyakönyveit őrzik.

Az evangélikus gyülekezetek megalapításuktól kezdve vezetnek anyakönyveket. A gyülekezet alapításának és az első anyakönyv megnyitásának dátuma nagyon gyakran megegyezik. Tudjuk azonban, hogy – különösen a türelmi rendelet (1781) előtti időszakban – sok olyan helyen is éltek evangélikusok, ahol nem volt gyülekezet. Az ő adataikat általában a római katolikus plébániák matrikuláiban találhatjuk, így ezekre nem térünk ki. Anyakönyvek nagyobb mennyiségben a 18. század második felétől maradtak fenn. Akadnak azonban kivételek: az első magyar evangélikus gyülekezet, az 1565-ben alapított soproni legkorábbi anyakönyve 1636-ból való.²

* A kutatást és a publikáció létrejöttét a MTA Bolyai János ösztöndíja támogatta.

¹ Ilyenek jelenleg Békéscsabán, Győrött, Nyíregyházán, Orosházán, Sopronban és Szarvason működnek.

² A Magyarországi Evangélikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzéke. (Szerk. Nagy Lajos.) Bp., 1983. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei III.) (A továbbiakban: A MEE fondjegyzéke.) 28.

Kevés nyomát találjuk az evangélikus egyházi törvényekben az anyakönyvekre vonatkozó központi rendelkezéseknek. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az 1895 előtt hivatalos okmányként szolgáló anyakönyvekre elsősorban az állami szabályozás vonatkozott, másrészt annak, hogy a gyülekezeti, egyházkerületi autonómia ezen a téren is nagyon erős volt. 1877–1888 között, tíz éven keresztül sikertelenül küzdött az egyetemes közgyűlés a Dunáninnyi Egyházkerülettel annak érdekében, hogy az egységes magyar nyelvű anyakönyvezést bevezesse.³ Az állami anyakönyvezés bevezetése után, 1895-ben szabályozták egységesen az egyházi anyakönyvezés néhány kérdését is az egyetemes közgyűlésen. Ekkor rendelték el kötelezően a konfirmációi és az áttérési anyakönyv vezetését is. Ennek ellenére a gyülekezetek nagyobb részében ilyen anyakönyveket nem találunk, ezeket csak nagyobb helyeken vezették. A halotti és esketési anyakönyvek megfelelő rovatában fel kellett tüntetni az állami anyakönyvezés megfelelő dokumentumainak sorszámát is.⁴

Levéltáros számára különösen megkapó az a levél, amelyben 1848. szeptember 24-én Neusinger János, a horvátok elől menekülő légrádi lelkész leírta püspökének, hogy az ellenség betörése előtt a gondnok a gyülekezet „legféltettebb kincseit”, a levéltárat és az anyakönyveket biztos helyre menekítette.⁵

b) Mai állapotuk, kutathatóságuk

Az anyakönyveket ma az egyházi szabályozás szerint abban a gyülekezetben kell őrizni, ahol állandó lelkész lakik.⁶ Ez azt jelenti, hogy a jogilag anya- vagy társgyülekezetnek számító településekről is el kell vinni az anyakönyveket a gyülekezet valójában gondozó lelkész hivatalába. Ez az esetek nagy többségében megvalósul. Általában belátják, hogy az elhagyott parókiákon ezek az iratok nincsenek biztonságban. A gyülekezetek lélekszámának utóbbi évtizedekben bekövetkezett nagyarányú csökkenése miatt (szekularizáció, kitelepítés, aprófalvak pusztulása) nem ritka, hogy a 19. század

³ Evangélikus Országos Levéltár (EOL), Jegyzőkönyvek. Egyetemes jegyzőkönyvek, 1877–1888.

⁴ EOL, Egyetemes Jegyzőkönyv 1895, 4143.

⁵ EOL, Dunántúli Egyházkerület Levéltára, Fasc. 42. XII/3.

⁶ Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) Gyűjteményi Szabályrendelet, 4/2008, 27.§ (4).

második felében vagy a 20. század elején megkezdett anyakönyvek máig használatban vannak.

Az anyakönyvi kutatást mindenképpen érdemes az évenként megjelenő egyházi névtárral kezdeni,⁷ általában ebből kiderül, hogy az egyes települések anyakönyveit hol lehet keresni. Időnként a korábbi névtárakban is el kell mélyedni ahhoz, hogy megtudjuk, hol anyakönyvezték az adott időszakban egy-egy település evangélikus lakosait. Sajnos a névtárak is meglehetősen rendszertelenül jelentek meg.⁸

A kutatást egyházi rendeletek nem korlátozzák, a kutatásról a gyülekezet vezetője – általában a lelkész egy személyben – dönt. Az EOL-nak nincs rálátása, hogy évenként hol és hány alkalommal történik anyakönyvi kutatás. Időnként a lelkészek hívják fel a levéltárat tanácsért a kutatókkal kapcsolatban, máskor a kutatók keresik meg a levéltárat, segítséget és közbenjárást kérve az egyházközségek felé. Ez utóbbi a szerencsésebb eset, a levéltár tud közvetítéssel segíteni a hozzá fordulóknak. A Magyarországi Evangélikus Egyházban a kutatásnak időbeli korlátjai nincsenek, nem is tervezik ennek bevezetését.

Az EOL-nak többé-kevésbé pontos áttekintése van a gyülekezeti levéltárakban őrzött iratokról, így az anyakönyvekről is. Az 1970-ben készült fondjegyzék készítésekor felmérték a gyülekezeti levéltárakat.⁹ Ennek során részletes jegyzék készült a gyülekezetek iratanyagáról, köztük az anyakönyvekről is. A felmérés anyaga megtalálható és kutatható az EOL-ban. Ez jóval bővebb és alaposabb, mint amely nyomtatásban megjelent: kötetekre lebontva ismerteti a gyülekezeti anyakönyveket. Az Evangélikus Gyűjteményi Tanács 2008-ban készített egy „önbevalláson” alapuló felmérést a gyülekezetek gyűjteményi anyagáról. A 434 kiküldött kérdőívből 301 érkezett vissza. Ezek beszámolnak az anyakönyvekről is, bár nem olyan részletesen (kötetekre lebontva), mint az 1970-es jegyzék.

Az anyakönyvek fizikai állapota változatos képet mutat. E dokumentumoknak már azzal is nagyobb esélyük volt túlélni az elmúlt évszázadokat, hogy a kezdetektől kötet alakúak. A tűz, a víz, a rágcslók, a hanyagság azonban nem múlt el nyom nélkül. A Gyűjteményi Tanács az állományvédelmi helyzet javítása érdekében – vagy legalább a további pusztulást megakadályozandó – 2009-ben megjelentette az „Útmutató az egyházközségi gyűjtemények kezeléséhez” című kiadványt, amely a gyülekezeti levéltárak és az anyakönyvek rendezéséhez, kezeléséhez és a kutatók kiszolgálásához ad tanácsokat. Az útmutató az espereseken keresztül minden magyarországi, sőt határon túli magyar gyülekezetbe eljutott. A kiadvány az internetről is letölthető.¹⁰

Az anyakönyvek sok helyen restaurálásra szorulnak. E munka igen költséges, egy-egy kötet rendbehozatala 200–800 ezer forint, ennyi pénzzel e célra nem rendelkeznek az egyházközségek. Korábban az EOL-nak sikerült időnként NKA pályázati támogatást szereznie egy-egy gyülekezeti anyakönyv rendbetételéhez. 2008-ban egyházon belüli

pályázati forrás nyílt a restaurálásra. Évi négy-öt kötet rendbetételére futja a rendelkezésre álló összegből. A kutathatóság és az állományvédelem szempontjainak összehangolására a másolat készítése a legjobb megoldás. Néhány, kutatók által gyakrabban felkeresett gyülekezet készített másolatot – mikrofilm, fénymásolás, digitalizálás – anyakönyveiről, de ezeknek egységes gyakorlata és szabályozása nem alakult ki, pedig szükség lenne rá. Különösen jó lenne, ha a restaurálandó kötetek előzetes digitalizálása megtörténne.

Jó helyen vannak-e az anyakönyvek a gyülekezeteknél? A kérdés költői, de elvi szinten érdemes rá válaszolni. Ha levéltári szempontból a gyülekezeti levéltárak központi, egyházi begyűjtése támogatható is lenne, de a krónikus raktárhiány ezt jelenleg fizikailag lehetetlenné teszi. Megnehezíti a kérdés megoldását, hogy a gyülekezetek nagyfokú autonómiával bírnak, iratanyagukról maguk rendelkeznek. Ha a gyülekezeti levéltárak levéltárba szállítására sor kerülne, egészen biztos, hogy legnehezebben az anyakönyveitől válna meg egy-egy közösség. A fenti tételt bizonyítja, hogy a pesti gyülekezet anyaga ugyan az 1950-es években bekerült a levéltárba,¹¹ ám az anyakönyvek teljes sorozata máig a Deák téri lelkési hivatalban van. Ez így van jól, magam sem tartanám helyesnek, ha az anyakönyvek központi helyre kerülnének. Az állományvédelem és a kutatás érdekeit az szolgálná, ha az anyakönyvek digitalizált formában kerülhetnének be a levéltárba. Ez nem könnyű feladat, hiszen a többi történelmi felekezettel ellentétben az EOL-nak a teljes mai Magyarország a gyűjtőköre Nyíregyházától Nagykanizsáig, Soprontól Békéscsabáig. A Fejér-Komáromi Egyházmegyében van kísérlet arra, hogy a digitalizálás megtörténjen, de támogatás híján ott is igen lassan halad.

II. Genealógiai kutatások forrásai az EOL-ban

Fentebb már említettem, hogy az EOL-ban nincsen „klasszikus” anyakönyv, illetve hivatalos anyakönyvi másodpéldány. Vannak azonban olyan egyéb források, amelyekben találunk anyakönyvi adatokat. A családkutatás hiányzó információit pótolhatják ezek a dokumentumok.

a) Ordinációs anyakönyvek, nyugdíjintézeti törzslapok

A lelkészek felszentelésükkor az úgynevezett ordinációs anyakönyvekbe írták be saját kezűleg életrajzukat. Az ordináció nem a tanulmányok befejezéséhez volt kötve, hanem az első lelkési szolgálatra való meghíváshoz. A lelkésszé szentelés a püspök joga volt, ezért az ordinációs jegyzőkönyvek egyházkerületenként készültek és maradtak fenn. A Bányai Kerület életrajzai 1801–1885 és 1944–1947 között, a Dunáninnyi Kerület jegyzőkönyve 1861-től 1940-ig, a Dunántúli Kerület ordinációi 1783-tól 1905-ig, a Tiszai Kerület adatai 1741 és 1952 közötti évekből találhatók meg az EOL-ban.¹² Az anyakönyv tartalmazza a lelkész nevét, 1848 előtt rendi jogállását (például nemesi származás), születési helyét és idejét, szülei

⁷ A névtár az Evangélikus Naptár című évente megjelenő kiadvány része.

⁸ EOL, Névtárak. A névtárak már elérhetők az interneten is a Magyar Evangélikus Digitális Tárbán (<http://www2.arcanum.hu/evangelikus>) és <http://medit.lutheran.hu>.

⁹ A MEE fondjegyzéke i. m.

¹⁰ <http://gyt.lutheran.hu/szovegek/Utmutato.pdf/view>

¹¹ EOL, Pesti Egyház Levéltára

¹² EOL, Ordinációs anyakönyvek

nevét, tanulmányai helyét és idejét, felszentelésének időpontját, valamint első lelkészi szolgálati helyét. Sajnos a családkutatás szempontjából oly fontos adat, a házasság ideje és a házastárs neve a leggyakrabban hiányzik, hiszen éppen az ordinálás után teremthetett magának a lelkészjelölt olyan biztos egzisztenciát, amely a családalapításhoz nélkülözhetetlen volt. Az adatok megbízhatóak, hiszen saját kezűleg jegyezték le őket a lelkészek. Az adattartalom elég változatos, a fent felsoroltakból bármelyik hiányozhat. E dokumentumok adatait cédulakatalógus dolgozza fel, ezek digitalizálása megtörtént, a teljes ordinációs anyakönyvi névsor megtalálható az EOL honlapján.¹³ Az anyakönyveket restaurálták, legnagyobb részüket pedig digitalizálták is. Az ordinációs anyakönyvek adatainak felhasználásával az ároni családokat¹⁴ is kiválóan fel lehet térképezni.

Lelkészek és lelkészövegyek adatait őrzik az 1923-tól fennálló Országos Nyugdíjintézet törzslapjai.¹⁵ A törzslapokat 1957-ig őrzik az EOL, az utóbbi néhány évben történt meg rendezésük. A forrástípus nagy előnye, hogy a lelkészek teljes aktív korszakára is tartalmaz információkat, pontosan meg tudható belőlük többek között szolgálati helyük változása is.

b) Iskolai és iskolai vonatkozású iratok

A Pesten működött evangélikus iskolák, valamint a központi lelkészképző főiskolák és az eperjesi, később miskolci jogakadémia levéltára is az EOL-ban található. Ezenkívül fellelhetők az egyházi gimnáziumokból évről-évre az egyházkerületeknek, illetve az egyetemes egyháznak beküldött jelentések.

Pesten a gyülekezet megalakításától (1787) kezdve működött iskola, amelyet hamarosan követett a leányiskola. 1826-tól gimnáziummá fejlődött az intézmény (Pesten a második gimnázium volt), amely először a Deák téri gyülekezeti épületben, majd 1865-től a mellette megépült gimnáziumi épületben működött. 1904-ben a Fásorban épült fel az új gimnáziumi épület.¹⁶ A leányiskola is folyamatosan fejlődött, az elemi iskola először felsőbb leányiskola, majd polgári, végül pedig leánygimnázium lett. Mindkét intézmény elkerülte az 1948-as államosítást, 1952-ben azonban az egyház „felajánlotta” őket az államnak, így jogutód nélkül szűntek meg. Ennek egyetlen előnye az volt, hogy a pesti iskolák anyakönyvei az EOL-ba kerültek a szlovák népiskola anyakönyvének kivételével, amelyet a pesti szlovák gyülekezet őriz.

Az iskolai anyakönyvek első kötetei a nevet, az életkort, az édesapa nevét, foglalkozását és lakóhelyét tüntetik fel. A polgári korszaktól kezdve az anyakönyvek nagyon részletes adatokkal szolgálnak: név, születési hely és idő, előző tanulmányok, szülők neve és foglalkozása. Az elemi iskolai anyakönyvek 1890-től 1948-ig kutathatók.¹⁷ A gimnázium

tanulóinak adatait három kötet anyakönyv tartalmazza az 1837–1859 közötti évekből.¹⁸ 1860-tól indul a bizonyítványkönyvek sorozata és tart 1952-ig, összesen 104 kötetben.¹⁹ A leányiskola (polgári leányiskola, Veres Pálné Líceum, Leánykollégium, Leánygimnázium) különböző néven vezetett anyakönyveinek sorozata 1883-tól 1952-ig tart.²⁰

Az evangélikus lelkészképzés 1923-ban emelkedett egyetemi rangra, amikor a Soproni Teológiai Akadémia a Pécsi Tudományegyetem Teológiai Fakultása lett. A hallgatók személyes adatait (születési hely, idő, szülők neve és foglalkozása, előző iskolák) tartalmazó úgynevezett törzslapok 1923–1950 között vannak meg és kutathatók az EOL-ban.²¹ Bekerültek a levéltárba a jogelőd akadémia iratai is. Itt 1892-től 1923-ig találjuk meg a hallgatók adatait két kötetben.

Az evangélikus egyház fontos oktatási központja volt Eperjes, ahol jogászképzés is folyt. Az eperjesi jogakadémia Trianon után „elmenekült” és Miskolcon talált otthonra, ahol 1949-ig működhetett. A hallgatók „származási ívei” 1880-tól, törzslapjai 1900-tól vannak meg teljes sorozatban egészen 1949-ig; adattartalmuk – anyakönyvi kutatási szempontból – nagyon hasonló.²²

A biográfusok már felfedezték az iskolai anyakönyvek forrásértékét, családkutatók tudomásom szerint még kevésbé kutatták ezt a forrástípust. A miskolci jogakadémia törzslapjait korábban időnként szolgálati idő igazolások kiadásához keresték. Érdemes arról is megemlékezni, hogy a pesti evangélikus iskolák felekezeti igen sokszínűek voltak, az evangélikusok mellett reformátusok és izraeliták is szép számmal látogatták őket. Az eperjesi jogakadémia hallgatói között szintén találunk nem evangélikusokat, elsősorban reformátusokat.

Az elemi iskolákon felüli gazdag és színes evangélikus iskolarendszer – gimnáziumok, akadémia, líceumok – fenntartói nagyobb részben nem a gyülekezetek, hanem az egyházmegyéék és egyházkerületek voltak. Mindkét egyházkormányzati szint iratai az EOL-ban találhatóak. Az évenként beküldött jelentésekben a tanárokról igen részletes adatszolgáltatás történt.²³ A 19–20. századi felsőbb evangélikus iskolák tanárainak életrajzát, anyakönyvi adatait nagy biztonsággal megtalálhatjuk ezek közt az iratok között. Az elemi iskolák tanítóirol már nem rendelkezik az EOL ennyire széleskörű és rendszeres adatokkal. Leginkább az egyházlátogatási (canonica visitatiós) jegyzőkönyvekből ismerhetjük meg a vizsgálat idején a gyülekezetben szolgált tanítók életrajzát. Mivel az egyházlátogatások nem voltak rendszeresek az evangélikus egyházban, ezek az adatok hiányosak és esetlegesek.

Az általam említett anyakönyvekben, illetve az EOL-ban őrzött hasonló forrásokban a kutatás nem mindig egyszerű, de a szabályozás nem gördít akadályokat a munka útjába. Minden valószínűség szerint ez a helyzet a belátható jövőben nem is fog változni.

¹³ <http://eol.lutheran.hu/index.php?BrowserVersion=Gecko>

¹⁴ Ároni családok: a magyar protestáns egyházakban szokásos elnevezése azoknak a családoknak, amelyeknek tagjai több nemzedéken át lelkészi állást töltöttek be.

¹⁵ EOL, Egyetemes Egyház, Nyugdíjintézeti Iratok

¹⁶ Az iskola történetének egyik legjobb összefoglalója: *Gyapay Gábor*: A Budapesti Evangélikus Gimnázium. Bp., 1989.

¹⁷ EOL, Pesti Elemi Iskola és Polgári Leányiskola levéltára, 19, 19a, 19b, 19c kötetek.

¹⁸ EOL, Pesti Evangélikus Gimnázium levéltára, 191–193. kötet

¹⁹ EOL, Pesti Evangélikus Gimnázium levéltára, 208–312. kötet

²⁰ EOL, Deák téri Leánygimnázium levéltára, 81–116. kötet

²¹ EOL, Soproni Evangélikus Hittudományi Kar levéltára, 105. cs.

²² EOL, Eperjes-Miskolci Jogakadémia levéltára, 70–213. cs.

²³ A jelentések 1920-ig az EOL Archivum Generalis Ecclesiae (AGE) gyűjteményében találhatóak.